

114. *Un aspect al morfologiei textelor religioase din secolul al XVI-lea: verbul (structuri analitice la nivel de flexiune)*

Luminița Hoartă CĂRĂUȘU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Relevantă pentru descrierea structurii morfematice a acestor tipuri de forme (analitice), în cadrul demersului nostru, este, considerăm, distincția bloomfieldiană între *bound forms* și *free forms* („morfeme legate”, respectiv „morfeme libere”)¹.

O distincție fundamentală pentru problema structurilor analitice la nivel de flexiune este cea dintre *perifrazele verbale lexicale* și *formele verbale compuse și supracompuse*².

1. Modul indicativ

1.1. Perfectul simplu perifrastic³

„și se sculă după el merse. Și *fu șezând* la masă în casa lui.” (Coresi 1889: 74);

1.2. Perfectul compus

„că *murit-au*⁴ amu acela ce căuta sufletul coconului.” (Coresi 1889: 4); „că Ilie *au venit*. Și făcură lui câte vrură” (Coresi 1889: 91); „că îngerilor tei *zis-ai* să te

¹ Vezi, în acest sens, Zugun 1980: 43).

² Vezi Frâncu 1983-1984: 24.

³ C. Frâncu remarcă „folosirea frecventă în narațiuni, la Coresi, ca forme de „al doilea plan”, corespunzând perfectului simplu din „primul plan”, a formelor de tipul *fu șezând*, înlocuite în textele nordice prin formele supracompuse de tipul *au fost șezând*. Cu alte cuvinte, una din explicațiile apariției frecvente a formelor supracompuse din textele nordice vechi și din graiurile nordice actuale este înlocuirea perfectului simplu din construcțiile de tipul *fu șezând* cu perfectul compus, având ca rezultat forma supracompusă *au fost șezând (imperfect perifrastic-* vezi Frâncu 2009: 305. Este un caz clar în care forma compusă a dat naștere formei supracompuse prin tendința cunoscută de înlocuire a perfectului simplu cu perfectul compus.” (Frâncu 1983-1984: 29-30).

„Formațiile aspectuale cu *a fi+ gerunziu* sînt în primul rînd de origine latină și în slava veche ele nu erau vii, ci preluări din greacă prin traducerea bisericești” (Frâncu 1983-1984: 30).

⁴ „Norma tuturor variantelor literare din perioada 1532-1640 prevedea la persoana a 3-a sg. Și pl. Forma de auxiliar *au* și marea majoritate a textelor folosesc această formă. Din *au* (explicat etimologic la pers a III-a sg. prin influența persoanei a III-a pl. (*au habunt*) sau din *habuit* s-a ajuns în zonele nordice și în Banat la *o*, prin asimilare reciprocă (la fel ca în conjuncția *au f o*), iar în zonele sudice (Țara Românească, Oltenia, sudul Moldovei) s-a creat o formă analogică *a*, devenită normă literară în secolul al XIX-lea)” (Frâncu 2009: 111-112). Referitor la postpunerea cliticelor pronominale și a auxiliarului în limba română veche, Gabriela Pană Dindelegan își exprimă ideea potrivit căreia „în limba veche, construcții de tipul: făcut-am, spusu-ți-l-am, închinare-aș, pedepsi-l-voi, cu cliticul postpus / cu cliticile pronominale postpuse și cu auxiliarul postpus sînt curente” (Pană Dindelegan 2003: 139). Se știe că „în latină și în primele faze ale limbilor romanice se obișnuia a pune întii cuvîntul

ferescă.” (Coresi 1889: 5); „nu vă pare că *am venit*⁵ să sparg ce să împlu.” (Coresi 1889: 7);

1.3. Viitorul

„de în tine amu *eși-va* județ, acela ce *va paște* oamenii miei creștinii.” (Coresi 1889: 3); „Duceți-vă și ispitiți a vedea acel cocon. când *veți afla* spuneți-mi.” (Coresi 1889: 3); „și fii aciea până când *voiu*⁶ *zice*.” (Coresi 1889: 3); „De în Eghipet *chema-voi* fiiul mieu.” (Coresi 1889: 3); „să se izbândescă zicerea prorocilor, că Nazorei *zicese-va*.” (Coresi 1889: 4); „eu amu botez voi cu apă întru pocăință, *veni-va* după mine.” (Coresi 1889: 4); „celui nu-s destoinic călțunii a purta, acela voi *va boteza* cu Duhul sfânt.” (Coresi 1889: 4); „Celui e lopata în mâinile lui. Și *curăți-va* area lui și *aduna-va* grîul lui în jitnițe. E plevele *va arde* în focul nestins.”⁷ (Coresi 1889: 4); „să știți că aproape easte lângă uși. Adever grăesc voao. că *n-are a trece*⁸ ruda aceasta, până acelea toate vor fi” (CT, p. 104); „adever grăesc voao. că de acmu *n'am a bea* de acest rod de viță până în zioa aceea cându o voi bea nou imperăția lu Dumnezeu.” (Coresi 1889: 105); „nu cu pâine numai viu *va fi* omul.” (Coresi 1889: 5); „și pre mâni *lua-te- vor*. să nu cumva poticnești de piatră piciorul teu.” (Coresi 1889: 5); „grăi lui Is. eară scrisă easte. *nu veri ispiti* Dumnezeu Domnul teu.”⁹; „acestea toate ție *da-voi*. De *veri cărea* de mi-*te- veri*

accentuat și apoi pe cel neaccentuat (o conjuncție, adverb sau un pronume aton)” (Frâncu 1982: 83). După cum a arătat W. Meyer-Lübke (*Zur Stellung der tonlosen Objektspronomina*), „pronumele personale atone erau întotdeauna enclitice în latină și în late limbi indoeuropene, situație păstrată de limbile romanice în faza lor primitivă” (Meyer Lübke apud Frâncu 1982: 83); „în româna veche din secolul al XVI-lea encliza pronumelor atone era foarte frecventă atât în textele bisericești, cât și în documentele particulare” (Frâncu 1982: 83). Referindu-se la formele de perfect compus cu auxiliarul postpus din limba româna veche (1521-1640), C. Frâncu este de părere că „auxiliarul perfectului compus era postpus participiului la început de frază sau de propoziție, căci regula topicii vechi românești și romanice nu admitea începerea unei structuri sintactice cu un element neaccentuat” (Frâncu 2009: 113).

⁵ În situațiile când „perfectul compus nu era focalizat la stânga, se folosea, de regulă, forma cu auxiliarul antepus” (Frâncu 2009: 113).

⁶ „La pers. I sg. formele cu *voi(u) + infinitiv* sau *infinitiv + voi(u)* se întâlnesc în textele acestei perioade (forma de viitor cea mai frecventă formată din auxiliarul *a vrea* la prezent urmat sau precedat de infinitiv (*voi(u) cânta* lat. *voleo cantare* sau *cânta-voi(u)*)” (Frâncu 2009: 115).

⁷ Viitorul cu auxiliarul *a vrea* postpus și antepus alternează în aceeași frază.

⁸ „În normele regionale existau mai multe forme de viitor: 1) cu auxiliarul *a vrea* la prezent urmat sau precedat de infinitiv (*voi(u) cânta*); 2) forme de tipul *am a cânta* (*habeo ad cantare*), formație întâlnită și în sardă (*app'a kantare*); 3) forma de tipul *am să cânt*, rezultată din forma de tipul *am a cânta*, prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, proces în primă desfășurare în perioada cercetată” (Frâncu 2009: 115).

⁹ „La persoana II-a sg. auxiliarul *a vrea* are în toate variantele literare numai forma mai apropiată de etimon *veri* (lat. *velis*) cu varianta *ver*, cu excepția variantei din Banat-

închina.” (Coresi 1889: 5); „Domnului Dumnezeuul teu *închina-te-veri.* și aceluia unuia *sluji-veri.*” (Coresi 1889: 5); „și *face-voiu* pre voi vânători de oameni.” (Coresi 1889: 6); „ferecți ceea ce plângu-se că aceea *mângăea-se-vor.* ferice blânzii că aceea *îndulci-vor.* pământul. Ferice flămânzii și însetații pentru dreptate că aceea *sătura-se-vor.* ferice milostivii că aceea miluiți *fi-vor.* ferice curații cu inima că aceea Domnul *vede-vor.* ferice pacefăcătorii că aceea fii Domnului *chema-se-vor.* (Coresi 1889: 7); „și *proslăvi-se-va* tatăl vostru ce easte în ceriure.” (Coresi 1889: 7);

1. Modul conjunctiv

1.1. Conjunctivul prezent

„când veți afla spuneți-mi. ca *să*¹⁰ *merg* și eu să mă închin lui.” (Coresi 1889: 3); „vru amu Irod *să ceră,* coconul *să-l piarză*¹¹ voao¹².” (Coresi 1889: 3); „nece aprinde lumânarea și *să o pui* ea după dos. ce în sveșnic. Și luminează tuturor căți-s în casă. așa *să se lumineze* lumina voastră inaintea oamenilor. ca *să vază* ale voastre bune lucrare” (Coresi 1889: 7).

2.2. Conjuncția *să* cu sens de *dacă*¹³:

„și apropie-se câtră el ispititoriul și zise *să ești* fiul Domnului zi de în pietrile acesteia pâine să fie. (Coresi 1889: 5); „*să ești* fiul Domnului aruncă-te jos, scrisă amu easte.” (Coresi 1889: 5).

1. Condiționalul

1.1. Condiționalul prezent

„Zise Domnul cine va săblâzni unul de acești mici ce cred întru mine, bine *ară fi*¹⁴ lui mai vrătos să lege piatra moriei de cerbicea lui.” (Coresi 1889: 93); „și de

Hunedoara, care prezintă alături de această formă și forma nouă, *vei*, impusă de normele limbii literare” (Frâncu 2009: 115).

¹⁰ În limba română actuală, conjuncția *să* „s-a fixat numai la conjunctiv și a devenit un semn al acestui mod, un morfem”; „fixarea exclusivă a acestei conjuncții numai la conjunctiv este o caracteristică numai a dacoromânei actuale”; „În dialectele aromân și meglenoromân conjuncția *să* nu se limitează numai la distribuția cu conjunctivul, ci se combină și cu imperfectul indicativului (arom. *s-putea*) și cu condiționalul (*s-putearemu, vrea s-cântaremu*). O situație asemănătoare există și în dacoromâna veche, în care *să* se putea combina în egală măsură cu conjunctivul, indicativul, condiționalul” (Frâncu 2000: 64).

¹¹ În privința verbelor cu radicalul în *d*, C. Frâncu este de părere că acestea „nu cunosc decât formele iotacizate, formele refăcute de tipul *aud, vād, răspund, cred* nefiind atestate în nici un text” (Frâncu 2009: 93).

¹² Formele neiotacizate de tipul *să ceară, să piară* apar alături de formele analogice iotacizate încă din secolul al XVI-lea: *să să ceaie, să piaie*. Formele normale de tipul *să ceară, să piară* sînt mai frecvente decât formele analogice iotacizate de tipul *să ceaie, să piaie* în textele citate mai sus și ele s-au impus în normele limbii literare de mai târziu” (Frâncu 2009: 95).

¹³ „Limba română este singura limbă romanică care a izolat la conjunctiv conjuncția condițională *să* (> *se* > lat. *si*)” (Frâncu 2000: 64).

n'arã fi a se scurta zilele acelea n9arã fi amu să se mântuescă toate trupurile.” (Coresi 1889: 103); „și aruîncat să fie în mare și să te arã săblãzni mâna ta. taeo. Mai bine-ți easte ciung în vieață să intri. decât doao mâni avend să intri în matcă” (Coresi 1889: 93); „și să te-arã piciorul teu seblãzni. tae-l. mai bine-ți easte să întri în vieață școp. decât doao picioare avend aruncat să fii în matcă. în focul nestins” (Coresi 1889: 93); „și să te-arã ochiul teu seblezni, scoate-l. mai bine-ți easte cu u schiu să întri în împerãția Domnului, decât doi ochi avend” (Coresi 1889: 93); „adever grãesc voao. că și să ați zice codrului acestui. radicã-te și te aruncã în mare” (Coresi 1889: 98); „derept aceea grãesc voao. toate cãte să vați ruga cereți, credeți cã veți priimi” (Coresi 1889: 98).

3.2. Condiționalul perfect

„cum n-au fost așa de începutul lumiei. ce-au făcut Dumnezeu până acmu. și nu va fi și de arã fi Domnul scurtat zilele” (Coresi 1889: 103).

4. Infinitivul

Infinitivul prezent

„teme-se acolo a merge¹⁵ veste priimi în somn.” (Coresi 1889: 4); „și nu începereți a grãi întru voi tatã avem Avraam.” (Coresi 1889: 4); „În vremea aceea. Atunce vine Is. De în Galilei la Iordan câtrã Ioan a se boteza de el.” (Coresi 1889: 5); „Lasã amu. așa amu cuviință easte noao a înplea rotã dereptatea.” (Coresi 1889: 5); „În vremea aceea. Atunce Is. dus fu cu Duhul în pustie. a se ispiti de diavolul.” (Coresi 1889: 5).

5. Construcția pasivă¹⁶

În *lucrările de gramatică istorică, cu referire specială la morfosintaxa limbii române dintre 1521 și 1640*, se consideră că pasivul se exprimă prin două forme: *pasivul cu realizare reflexivă* și *pasivul cu verbul auxiliar a fi*. Gabriela Pană Dindelegan este de părere că textele religioase traduse „atestă circulația paralelă a celor două forme de pasiv” (Pană Dindelegan 2003: 136).

5.1. Pasivul cu pronume reflexiv

Reflexivul cu valoare pasivă „este mult mai frecvent decât astăzi” (Frâncu 2009: 90). Aceeași opinie are și Gabriela Pană Dindelegan care opinează că așa-

¹⁴ Condiționalul prezent analitic „este format din auxiliarul *a vrea* (sau *a avea* la unele persoane) și infinitivul verbului. O particularitate a acestui tip de condițional este forma de pers. a III-a sg. și pl. cu auxiliarul de tipul *arã* și *are*; formele *are*, *arã* s-au menținut în unele graiuri transilvănene, maramureșene și bănățene până în zilele noastre, dar au ieșit din normele limbii literare într-o perioadă posterioară celei cercetate aici (1521-1640)” (Frâncu 2009: 121).

¹⁵ Infinitivul scurt este „mai frecvent decât în zilele noastre, căci procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv era în plină desfășurare” (Frâncu 2009: 128); referitor la procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, vezi Frâncu, *Conjunctivul*, p. 116-148. Infinitivul scurt „era de obicei însoțit de prepoziția morfem *a*”; vezi situațiile în care infinitivul scurt apare fără prepoziția morfem *a* în Frâncu 2009: 128).

¹⁶ Vezi, pentru mai multe amănunte, Hoarță Cărăușu 2010: 269-278.

numita „construcție reflexiv-pasivă” este „mai frecventă în limba veche decât în limba cultă actuală” (Pană Dindelegan 2003: 136): „*Nu se va da* aceștii rude nece un semn” (Coresi 1889: 89); „Iară cine n’are și cât are, *lua-se-va* de la el” (Coresi 1889: 79); „În ce măsură veți măsura, *măsura-se-va* voao și *se va adauge* voao ce auziți” (Coresi 1889: 79).

În privința *exprimării-neexprimării complementului de agent* la forma pasivului cu pronume reflexiv, C. Frâncu este de părere că reflexivul cu valoare pasivă „de obicei nu este însoțit de complementul de agent, rămas subînțeles” (Frâncu 2009: 90). Gabriela Pană Dindelegan consideră că „în construcția reflexiv-pasivă, exprimarea agentului este mai frecventă în limba veche decât în româna actuală” și că „spre deosebire de româna actuală, unde construcția reflexiv-pasivă se utilizează de preferință cu agentul neexprimat, în limba veche, exprimarea agentului este la fel de frecventă pentru ambele tipuri de construcții, neexistând o specializare în acest sens” (Pană Dindelegan 2003: 136). În textele religioase traduse avute în vedere în lucrare, am identificat atât exemple în care pasivul reflexiv are complement de agent exprimat, cât și exemple în care complementul de agent nu se exprimă la această formă a pasivului: „Și *se boteza* toți în reul Iordanului *de el*” (Coresi 1889: 71); „În vremea aceea vine Is. de în Nazaretul Galileiului și *se boteză de Ioann* în Iordan.” (Coresi 1889: 79); „După aceea spic de-aciea *se înple* de grâu în spice” (Coresi 1889: 79);

5.2. Pasivul cu verbul auxiliar *a fi*

Pasivul cu verbul auxiliar *a fi*¹⁷ sau perifraza *a fi + participiu* este „apărută mai târziu pe terenul limbii române, folosită mai rar, din cauza sensului său terminativ dat de participiu: ea exprimă mai mult rezultatul acțiunii decât faptul că subiectul gramatical suferă acțiunea făcută de agent ” motiv pentru care, „acest pasiv este „de obicei, însoțit de complementul de agent” (Frâncu 2009: 91). Oferim exemple din texte vechi religioase în care pasivul cu *a fi* este însoțit sau nu de către complementul de agent: „Și *ispitit să fie de bătrâni și de mai mari preoți și de cărtulari* (Coresi 1889: 90); „Iară ceștea ce *sînt* în spini *semănați* ce aud cuventul.” (Coresi 1889: 78); „Și ceea ce *sînt* pre pământ bun *semănați* ce aud cuventul și-l priimesc” (Coresi 1889: 78); „Și *aruîncat să fie* în mare și să te ară săblâzni mâna ta.” (Coresi 1889: 93).

Specifică pasivului cu *a fi*, în textele religioase din secolul al XVI-lea, este atât *postpunerea auxiliarului*, cât și *antepunerea* lui: „Și *ucis va fi* și atreia zi va învie.” (Coresi 1889: 90); „De mult să-l chinuiască și *ocârît fi-va* cum *east* scris.” (Coresi 1889: 91); „Ca grăunțul de muștari ce când *semănat va fi* în pământ, mai mică east de toate semințele pământului.” (Coresi 1889: 79); „Și ucide-vor el când *va fi ucis* a treia zi va învie” (Coresi 1889: 92).

¹⁷ Referitor la modurile și timpurile la care se poate afla verbul auxiliar *a fi* în construcția pasivă în discuție, vezi Minuț 2002: 131-133.

Uneori, formele cu auxiliar postpus pot alterna cu cele cu auxiliar antepus: „Au doară lumina aprinde-se-va supt ciubăr *pusă să fie* sau supt pat nece într'un chip ce în svestnic *pusă să fie* nu easte amu taină, ce să nu se ivescă nece *va fi ascunsă*.” (Coresi 1889: 79).

Pasivul nemarcat, numit și *pasiv lexical* sau *pasiv cu marcă zero* (GALR 2005, 2: 137) este reprezentat de participiile verbelor tranzitive: „Și muiarea oarea carea era de-i cura sânge, de doi-spre-zece ani și mult *chinuită* de mulți vraci” (Coresi 1889: 81); „Și când aud, aciea vine dracul și iea cuventul *semănat* întru inimile lor” (Coresi 1889: 78).

Izvoare

Coresi 1889: Coresi, *Tetravanghelul*, București, ediția Gherasim Timuș Piteșteanu.

Bibliografie

Frâncu 1982: Frâncu, C., *Formele verbale și pronominale cu î-protetic în limba română*, în *Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität*, V, 1979-1980, Freiburg.

Frâncu 1983-1984: Frâncu, C., *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XXIX. A.

Frâncu 2000: Frâncu, C., *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Frâncu 2009: Frâncu, C., *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

GALR 2005: *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, București, vol. 1 și 2.

Hoarță Cărăușu 2010: Hoarță Cărăușu, Luminița, *Un aspect al morfosintaxei textelor religioase din secolul al XVI-lea: construcția pasivă*, în *Text și discurs religios*, Ediția a doua, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, p. 269-278.

Minuț 2002: Minuț, Ana-Maria, *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Pană Dindelegan 2003: Pană Dindelegan, Gabriela, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, Editura Humanitas Educațional, București.

Zugun, 1980: Zugun, P., *O nouă modalitate de descriere a flexiunii verbale*, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, Editura Universității, Iași.